

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԳԻՒՂԸ

ՊԵՇԻԿ - ՔԵՐԹՄԵՆ

Մանչերը թուով աւելի շատ էին մեր գիւղին մէջ քան աղջիկները: Աստուած ժլատ էր դարձած՝ գեղեցիկ սեռի համեմատական թիւը պահելու տեսակէտով, այնպէս որ՝ երկու մանչու հագին աղջիկ մը կ'իյնար:

Մանչերը՝ այսպէս՝ շատ շատ էին մեր գիւղին մէջ, գիւղիս խնթ պախըրցային պէս (հիւսիսային քամի) խեռ ու խելառ, աւիւնոտ ու կայտառ մանչեր, որոնց մայրերը ստիպուած էին կանխաւ մտահոգուիլ իրենց գաւակներուն ապագայ հարսնցուններուն համար:

Աղջիկ ծնող մայրերն ալ ժլատ ու դժուարահամ էին գիւղիս մէջ, փեսայի ընտրութեան համար, որովհետեւ՝ խնդրանքի եւ մատուցումի կշիռը, յոխորտանքի եւ քծանդութեան իրաւունք կուտար անոնց, այնպէս որ՝ գիւրին չէր գիւղիս մէջ մանչ ու աղջկան գլուխները իրար կպած տեսնել: Գիւղիս աղջիկներուն ծընողները շատ մագով էին, խնամի ըլլալու բարեհաճ խոստումը տալու ատեն... Անոնք կը սիրէին՝ ամիսներ ու տարիներ բերել-տանիլ թեկնածու երիտասարդին հայրն ու մայրը, մօրաքորը, վերջապէս՝ աղգականներու ամբողջ բանակ մը, որմէ դուրս համարելու ենք չարունակ երթեւեկող գիւղերէց: Այո՛, լեզու, ճարտարութիւն, հեղինակութիւն, խաբք եւ ուրիշ շատ գործօններ մանկու էին գործին մէջ, եւ յաճախ միանալու էին թերեւս այս բոլորը, համոզելու համար աղջկան ծնողները, «մեծ այո՛ն» ըսելու:

Բայց՝ կը բաւէր «խօսք» անոնիւր միայն, որովհետեւ իօսքէն դարձողը, «տուի» ըսելէ վերջ՝ զայն դժողը, չէր կրնար ապրիլ մեր գիւղին մէջ: Նկարագրելը՝ մասնաւորաբար ընտանեկան յարկի տակ եւ խոստման արժէք՝

մեր գիւղացիին մօտ, կրնար տիպար օրինակ ըլլալ շատ մը քաղաքակիրթ երկիրներու եւ լուսաւորուած ժողովուրդներու բարոյականին:

Մեր գիւղի տեւականապէս դժբախտ դըրուժիկներէն մին ա՛ւաւասիկ ա՛յս էր, իշաւան սեռի համեմատական թուոյն նուազութիւնը: Շրջակայ գիւղերն ալ ենթակայ էին այս կացութեան, որով անոնց մէջ ալ վարդապո՛չէր դրութիւնը, որ ո եւ է կերպով դարձան մը ըլլար լրացնելու համար մեր տունները զէնցնողներու զգալի եւ անբաղձալի պակասը:

Միակ դարձանը՝ այս դժուարին դրութեան՝ այն էր որ, քաղքենի աղջիկներ պիտի դային յեցնելու գեղջուկի մեր տունները, որոնք, աւա՛ղ... յաճախ կը խրոչէին բազուկներէն գիւղիս կայտառ երիտասարդներուն, որոնք քաղքենի շուայտ ու չիպցած թեկնածուններէն հազարապատիկ նախընտրելի էին անշուշտ: Սակայն՝ գեղջուկի համեստ եւ անփառունակ անունը՝ քաղքենի հայ աղջկանց շատերուն կուրծքը չէր տաքցներ գիւղիս երիտասարդներուն հանդէպ:

Բայց՝ պէտքը հնարքին մայրն է: Մեր գիւղի մանչերուն մայրերը խորհէր էին միջոց մը գտնել, օր առաջ նշանած մը ապահովելու համար իրենց հոգեհատորին, ապագայ փեսացուն համար: Եւ այդ միջոցն էր — Կէշիֆ Բէրք-մէն, օրօրացէմ մշանաւորի դրութիւնը, որ հետեղհետէ ընդհանրացեր, եւ վերջի վերջոյ դըրեթէ սովորական հանգամանք մը ստացեր էր գիւղին մէջ: Այս կերպով՝ կարելի կ'ըլլար հարսնեցու մը ապահովել: Բայց այդ միակ պատենութեան դէմ ծառացող տասը տեսակ անպատենութիւններ, յաճախ ապագայի ամոլներէն շատերուն դժբախտութեան, ընտանեկան

խաղաղ բռնեցում վրդովման ու քայքայման պատճառ կը դառնային:

Ճակատադրական դարձեր էր սակայն պեղիֆ բերքաւն յաճախ, որովհետեւ, հարկը, հարկն էր որ զկը լուծէր օրէնքը: Աղջիկ չկար գիւղին մէջ, նշանուէր՝ օրօրօցին եւ օրօրօցին մէջ՝ կատարուած իրողութիւն մը ղլլալու է: անպայման: Կացութեան պահանջն էր հրամայողը...:

×

Աղէտներու դառն ու ջարդերու դժոխքն օրերէն վերջ, կեանքը աւելի հեշտալի եւ քաղցր կ'երեւի մարդուն եւ խեղճ հարուածեալը՝ ըլլալ ան արեան առուններուն մէջէն վերապրող դժբախտ մը, կը փափաքէ չիթ առ չիթ լաբոյշանել երկրեւ քախտին կողմէ ընձեռուած ամէն չորհրդէ կամ վայելք: Մարդկային հոգիի անմարտնելի բարդութիւններէն եւ տարօրինակ անձնասիրութիւններէն մին ալ այս է, որով մարդ կը մնայ կեանքին կառնած, աւելի քան երբեք, խօլաբար, յամառաբար:

1878ի հաւաւոր կոիւր կը մղուէր Մոսկովին եւ թուրքին միջեւ: Հաղարատը մղոններ հեռուն ճարձատող կուտին կայծերը կը հասնէին մինչեւ սահմանները տարաբախտ հայ գիւղերու, որոնք ցրուած էին կիլիկեան լեռնաշղթային վրայ: Անգործութիւնն ու սովը, անկարիան (տարապարհակ աշխատանք), ծանրակիր տուրքերը եւ զէնք հաւաքելու դիմակին տակ գործուած հարստահարութիւնք, անտանելի կը դարձնէին Հայակիլիկոյ, մանաւանդ՝ Ջէթմուն-Հաճին-Կապան-Փնոնուղ շրջանի լեռնաշղթաներու՝ հայ բնակչութեան կեանքը: Արդէն գիւղերու քաղաքի սքեմատարները եւ գիւցաղները ձերբակալուած եւ Հալէպի քանոնք թիւուած էին, Մ... քաղաքի թուրքերուն պահանջներն վրայ: Հովիւր զարնուած էր եւ հօտը քարաղին վրայ:

Ջէթմունի 1860ի բոլորստութենէն ասդին թուրք կառավարութիւնն ու խոտանք ձեռք ձեռք տուած, կ'ուրէն ամէն առիթ օգտագործել ճշդիւ համար Հայերը, դարերէ ի վեր իրենց անյայդօրէն փորձած թուրք գերիխառութիւնը հաստատելու համար այդ նոր Ղաթաղին վրայ:

Երկու դժնէ տարիներ՝ աս'ստակապէս տառապած էր հայ գեղուկը, կիլիկիայէն մինչեւ Կարին եւ անկէ ալ Սեբաստիա պարէն եւ ռազմածրեքը կրելով թուրք բանակին... ճրկ եւ միայն ցամաք հասի մը փոխարէն: Բարեբախտ օր մը՝ աւետած էր իրենց որ վերջացեր էր պատերազմը թուրքերու պարտութեամբ: Թուրքը խելօքած էր ատժամարար, որովհետեւ պարտուած էր, խելօքած էր ան, մինչեւ մոռացումը իր զգեստնումի ամօթին:

Այդ օրեր՝ Սառիկենց Եւան՝ նորատի այրի մը, որուն ամուսինը Սեբաստիոյ ճամբուն վրայ մեռած էր՝ թրքական անկարիալի մէջ, կը խորհէր խաղաղութեան վերահաստատման հետ, քիչ մը փոխել իր սպաւոր այրիի կեանքը: Կը խորհէր ան՝ Նշանել իր հոգեհատոր միամօր զաւակը, խնամի մը ունենալ, երթալ դալ, խօսիլ ինչպէս եւ ապագայի համար ալ հարեւոցու մը ապահոված ըլլալ: Ձէ՞ որ ինքը այրի էր... վերջը ո՞վ պիտի աղէկի տար իր տղան... որբին:

Այն ալսպէս՝ Սառիկենց Եւան՝ որ հաղիւ երեք տարի կրցեր էր ըմբռնել ամուսնական սիրոյ նեկտարը, կարմիր կանաչ օրերուն, սեւ սուգի լաչակը մինչեւ կտրձքը կախած, տատամտու ու երկչու, կուզար Մկրտենց Լեւոնին տան դուռը բարկելու, ամիսներու երկար մտածումներէ վերջ որոշելով այլեւս իր հիմենական երջանիկ օրերու միակ պտուղը՝ Գէօյիւք (Գէօյիւք) նշանել Մկրտենց աղջկան՝ Թրվանդին հետ:

Գէօյիւք արդէն երկու տարու կար հիմա, իսկ Թրվանդ տասը ամսու ըլլալով, ճիշդ նշանուելիք տարիքին մէջն էին... պէշիֆ-էրքմէի համար:

Քանի մը ամիսներու սիրտ հասցնող մերձժումներէ եւ դառն յուսախաբութիւններէ վերջ՝ օր մըն ալ Մկրտենց լուր զրկեր էին Եւայի որ՝ կը յօժարին խնամի ըլլալ եւ նշան դնել իրենց զգաւկներուն համար:

Եւա այս շարժումներէ կը պարտէր դիւղիս քահանային՝ Տէր Բարսեղի ճարպիկ բանահնգի ճիգերուն եւ համբերատար ջանքերուն: Բարի քահանան՝ կը հաւատէր Մկրտենց թէ՛ Գէօյիւք - իր երկու տարեկան հասակին - ար-

դէն ցոյց տալ սկսած էր անհատապի քաջութեան մը բոլոր նշանները, թէ՛ Եւա ալ իսկապէս աղետական ծագում մը ունէր, ըլլալով դուստրը ԽԵՆ Մարգարին, որ երկար տարիներ աւարափ սփռած էր շրջակայ թուրք գիւղերու վրայ, թէ՛ Եւայի մայրն ալ կարծի կ'իմրէր եւ կրցած էր օր մը՝ արտէն գալու տանն՝ եղեկիններու մէջէն զինքը քարկոծող երեք հրակայ արկեր փախուստի մատնել, բռնկած մախրի կտորներով՝ սարսափի ենթարկելով զանոնք։ Վերջապէս... «Ճաղկէն առաջ արմատը, լաւէն առաջ հարմարը»։ Ահա ա՛յս տեսակէտով, այրին Եւա կը գոհացնէր Մկրտենց փառաօթութիւնն արդարացի։

Համբերատար բարեխօս՝ Տէր Բարսեղն՝ ստացած էր իր վարձքը, նոփ-նոր վերարկուն, զոյգ մշն ալ սեւ սօլ, Գէօրիւքի մօր կողմէն, իբր վարձատրութիւն յաջող բանականացի եւ ճարտար խօսք կապողի աշխատանքներուն։

Այրին Եւա կը փափաքէր մասնաւոր հաւաքով մը նուիրագործել այս նշանախօսութիւնը, թէ՛ն հաղուդէպ էր այն։ Որոշուեցաւ Ս. Գէորգի շաքար իրիկունը նշաւը դնել երկու ապաղայ ամօշներու խօսք-կապին։ Եւ այդ օրը չուշացաւ։

Ստիկենց Եւայի հոգին՝ իր հարս գացած օրէն աւելի կը թնդար այդ օր, կը թնդար անդուպ, էութեան խորէն, դաժանօրէն արգիւրուած եւ անքնականօրէն ճնշուած երիտասարդ յոգներու բոլոր պոռթկումով, նման վճիտ ցալտադրերի, որուն հոսանքը՝ երկրաշարժի մը վերիվայրումով կը շնդի իր ուղիղ ճամբէն, կը դադրի բիւլէ, ցալտէ՛լ դուրս, եւ երբին ընդերքին մէջ կը վաղէ, խեղդուելով, ճնշուելով, գալարուելով ու տքալով։ Ահա ա՛յսպէս՝ կանաչ տարիներու բռնապաշտած խանդի մարդոյ աւելնը, զարնան առտուան պէս կայստուն՝ իր երախներուն մէջ կը խլլտար։ Այսօր երջանիկ էր Եւա, սպասելով կիրակի առտուան պէս չոր-նորհաբեր ժամուն, նշանուքի ժամուն։ Կր խնդար ինքնիրեն, յիմար պէս, յաճախ յանցաւոր գտնելով իր անձը եւ յանդիմանելով ինքզինքը թէ՛ դեռատի այրիի մը կը վայելէ՞ր ալսպէս խինդ ու խանդալափուութիւն, երբ տակաւին լուացուած չէր իր սուգի լաշակը արջ-

նաթոյր... ամօթ չէ՞ր... Ինչ պիտի ըսէին դուռ դրացիք։

Իրիկունն ընթերիէն առաջ՝ Տէր Բարսեղ եկած էր հրաւերներու այրի Եւան, որ հրամայէ Մկրտենց տունը։ Սեղան մը պատրաստուած էր չափ մօտաւոր ազգականներու համար եւ ճաշ-կերոյթէն վերջ՝ նշանը պիտի դրուէր երջանիկ ամուսնու, որոնց մասնը՝ երկամեայ երախայ՝ հագիւ թոթովելու սկսած էր, իսկ աղջիկը՝ միամեայ մանկիկի խուլ եւ անիմանալի բացազանչութիւններով կը պատասխանէր զինքը շրջալսպատող աշխարհին։

Եւա՝ սղաւոր կնկան վայել համեստութեամբ՝ ցանցաութիւն ազգականներու ընկերակցութեամբ բալից Տէր Բարսեղի հետ եւ գրեց Մկրտենց տունը, ուր աւելի հոծ բազմութիւն մը խմուած էր արդէն եւ կը սպասէր փեսացուի իրարստեան։ Եւա գրկած էր իր հոգեհաւորը, փայլուն աչքերով, սիրուն ու կայտառ Գէօրիւքը, որուն ինամիի դռնէն ներս մտնելն ու զնշանա՛ւ ամենայա՛ղթ խաչիւք Քոչ հոգեւունչ չարականի երգուելի մէկ կ'ըլլար։ Երգի ձայնին վրայ բոլոր գիւղը հետաքրքիր, ամբողջ գիւղը բանաւոր, սանիքներու վրայէն ու փողոցներու ծայրէն կը մասնակցէին Մկրտենց տան բացառիկ խրախուսեանց։

— Հինգ հաղար բալիւ եկէք — (հինգ հաղար բարի եկեք) ձեւակերպութիւններէն վերջ, մէջտեղ կը բերուէր զինիով լի պղինձ տաշար որու շրթունքին չարուած էին տասներկու մոմեր, մին սեւերեւ, Յիսուսի տասներկու առաքեալներուն անուամբ։ Անապակ գինիի առատ մատուակումով չղդի վրայ թառած ուղեղներ՝ յանկարծ կը սկսէին նշանուքի իրական եւ աւանդական ձեւը տալ այս հաւաքոյթին, այսինքն՝ աղջկան ընտանիքին կողմէ յաբուցուած կարգ մը անհասկանալի հարցումներու տեղատարափով նեղել հիւրերը։

— Խն՛ք պիտի ըլլայ, մախապտը խն է, օրհնած, կը ձայնէր տէրտէրը։ Աստուծոյ հրամանով եւ առաքելոց սուրբ կանոնով ձեռնադրելի՛ թրվանդը՝ կ'ուղեք մեր մանչուն՝

Գէօյիւբի, եթէ խրամէք է եւ հրամանքնիւ ալ առարկութիւն մը չունիք:

— Է՛հ, լաւ ասացիք ամա, ասանկ բաներ առաջուց իմաց տրուելու էին որ, մենք ալ առաջնակալի չզայինք: Յետոյ՝ աղջիկը շատ մը աղղականներ ունի, որոնցմէ ոմանք խուրպէք կը գտնուին, առանց անոնց լուր տալու չենք կրնար իսոքա տալ: Մեղի քանի մը ամիս ժամանակ տալու էք որ՝ մարդ գրկենք անոնց, պարտական տեղեկացնենք եւ կամբերնին առնենք: Եթէ անոնք յարմար տեսնեն, մենք ալ կը խորհնք եւ ձեղի պատասխան մը կուտանք: Հիմա բան մը չենք կրնար ըսել...:

Յանկարծ սենեակին մէջ սե ծուխի խիտ ամպ մը կը ծաւալէր, փոնդտացնող, հարցանող կրծու ծուխ մը, որ բոլորն ալ ինզդելու աստիճան կը թանձրանար հետզհետէ, այս մասնաւոր հաւաքովի մասնաւոր շնորհք մը տալու համար:

— Է՛հ, օրհնա՛ծ, կը գոչէր տէր պապան, կոկորդը եւ քիթը մաքրելով, Է՛ս իբրեւ միակ հովիւր այս դիւղին եւ չրջկայ տուներու, կրնամ վառահացնել ձեզ թէ՛ աղջկան պանդուխտ աղղականները ոեւէ առարկութիւն պիտի չընեն. յառաջիկային անոնց սիրտը շինելը ի՞մ պարտքս թող ըլլայ. հարսմէ իմ Տէր Բարսեղութիւնս եթէ կարենամ դանոնք հաճեցնել. հետեւաբար՝ տուէ՛ք դուք ձեր որդւոյն եւ մընացածք ինծի թողուցէ՛ք:

Բայց սենեակին մէջ մուխը աւելի կը թանձրանար: Պատին ետեւը՝ դէզ դէզ խրչուէ՛ (բամպակի խողակին թաց փուրերը) կ'այրուէր, աղջկան տնեցիներուն կողմէ, խոսք-կապի եկող հիւրերը նեղացնելու եւ անոնց անհաճոյ կատակ մը, անակնկալ ընդունելութիւն մը ցոյց տալու համար: Հաղի խախուր աղմուկին մէջ, ամէն մարդ աչքերը կը սրբէր, չորցրելու համար անոնցմէ վաղող արցունքները, հետեւանք մուխի պատճառած զրգուրթեան: Եւ այս յարողութենէն խանդավառ՝ տնեցիք ալ աւելի կը սաստկացնէին դէզերը դայար խալովին, որոնց խտացած ծուխի դուլաները առաստաղին վրայ վարազոյր մը կը կաղմէին, սպասակալով խեղդել բոլոր հիւրերն ու հանդիսականները համբերաւոր...:

— Բարանի տղայ, հերի՛ք է, տունդ աւրի, էջուրնիս կուրցուցիք, գլուխդ ուտէր աղջիկդ, էս ի՛նչ մուխ է... կը բացազանչէր ներկաներէն ամենէն անհամբերը, չկրնարով տոկալ այս անճոռնի կատակին եւ տարօրինակ հիւրամեծարութեան...:

Մուխի ներխուժումը արդիւելու համար, պատին ծակը կը թխէին լաթով մը, դուռն ու պատուհանը քիչ մըն ալ կը բանալին եւ կրկին կը սկսէր վիճաբանութիւնը «կուտաս», «չենք կրնար տալքի դաւելոյն»: Համաձայնութեան չաւղին վրայ ա՛յնքան դժուարութիւններ եւ առարկութիւններ կը բարդուէին որ այս բոլորն՝ շինծու սրամտութիւններ ըլլալը հասկընալու պատեհութիւնը չունեցող մէկը՝ վստահարար պիտի խորհէր որ՝ խօսք-կապի այս երեկոյթը՝ բոլորովին անպատրաստ եւ ձախողած գործ մըն էր արդէն: Ա՛յսքան ճարտարօրէն խտապահանջ կը դառնային աղջկան տնեցիները...:

Սակայն՝ երկուստեք միջամտող բարեխերտ անձերու կողմէ եղած խեղճանքներու եւ բարեխօսութեանց, հաւատարմութեան եւ երաշխաւորութեանց շնորհիւ, ահա մթնոլորտը կը պայծառանար եւ վարագուրուած ծուխի ծուէնները կը նստարնային ու յամառող եւ անհամբոյր նկատողող կամակերները համաձայնելու հակամէտ կը դառնային: Կացութիւնը՝ ինչպէս նաեւ սենեակին մթնոլորտը՝ կը պարզուէին մեծաթամանակ: Ստար երկիր գտնուող (°) ազգականներու ուղղուելիք նամակներու մասին կատարուած շինծու կարգադրութիւններէ վերջ — քանի որ, ո՛չ այդ ազգականները գոյութիւն ունէին, ո՛չ ալ այդ նամակները պիտի գրուէին — ահա յանկարծ աղջկան կնքահօր բերենէ կ'ելլէր ժամերէ ի վեր անհամբեր ակնկալուած եւ ծուխի ու մուխի դնով չաճուած խօսքը:

— Խայրը թողնո՛ւ. շնորհաւոր թողնո՛ւ, եւ բոլոր սենեակին մէջ մէկ ձայնի վրայ կը փրթէր աղաղակը — շնորհաւոր ըլլայ, աչքերնի՛ք լոյս, մէ՛կ բարձի վրայ ծեղանան:

Գինիի տաշտին բով նստած երկու երախայ խօսեցաւորները աղչահար, եւ բարձրագոյնակ շնորհաւորութեան ձայնէն սարսափած՝ կը սկսին լալ եւ ապաստան փնտռել իրենց մայ-

բերու գիւրկը որոնելով: Մանչուն կնքահայրը, ծախաւեր շարժումով մը գինիի լուսեղը տաշտին կը գարնուի, երբ լացող սղան կը վերցնէ դետնէն, եւ չարուած մոմերը մէկ Հատի պէս կը փլին ու կը մարին, ընդհանուր տրորութիւն եւ սրտաբեկում մը պատճառելով բոլոր ներկաներուն: Անոնք կ'արտորան անմիջապէս փառել եւ տեղերնին տնկել արկածեալ մոմերը, չքմեղանքի ստուերոտ եւ արուեստական խոսքերով, որոնք սենեակին մէջ տարածուած շաքարալուչակ տպաւորութիւնը եւ մութ մտափառութիւնը դարձանելէ աւելի՝ դանձը կը շեռտէին ու կը սաստկացնէին ամենուն սրտին մէջ: Ամէն կողմէ փափաք կ'ը յայտնուէր սրնդահար աշուղր բերել եւ անոր լանձնել խնայքի միջնորոտին բարեփոխման գործը:

Կանայի շարանիքը զովարանող երգ մը, որինդի թրթռուն ելեւէջներուն մէջ, պահ մը կը մեղմացնէ մտքերու վրայ ստուերածող կապարեայ ծանրութիւնը, որուն կը հետեւին յուարթ Լոյսերու եւ յաղթանակի տաղեր: Սրինդի դադարման հետ, լուռ ու անխօս բերաններ, կասկածոտ աչքերով տխուր սարսուռներ կ'անջնային, այդ ձախող զէպքին պատճառաւ, երբ քանի մը տուն անդին, գիւղին թափուր մարազներէն միոյն քիւն վրայ, չարբերան բու մը երեք անգամ կը մնչէր, զոր կը լսէին՝ քաղերախտաբար՝ միայն քանի մը պատաւ հանիներ, գրան սեմը նստած: Վո՛ւյ, վո՛ւյ, վո՛ւյ, կը կանչէր սեւ բուն անդունդի մը պէս նորացող մթութեան մէջ, վո՛ւյ, վո՛ւյ, վո՛ւյ:

— Բերնիկդ պարտի՛... կը փոփաք պառաններէն մին, քովինն աչքը նայելով եւ ուրախութիւն յայտնելով որ՝ անոր բոթարեւ մունչը բարեբախտաբար չյուռեցաւ սենեակէն ներս:

Գինիի եւ անուշ յերպէքի ազդեղութեան տակ, շնորհաւորութեանց մաղթանքներ կրկին կը սկսին յորդիլ եւ խանդավառել մթնոլորտ ուր օրուան հերոսը՝ գիւղիս բոլոր ուրախութեանց անփոխարինելի աշուղր՝ կ'ը յոր Սէյրիս՝ երբեմն չրթունքին փակած ղավալի (Լեղդէ սրինդ) թրթռուն խաղերով, երբեմն ալ լանպարտաստից խօսուած զուարթ ու սրամիտ կատակներով եւ վայրկեանի տպաւորութեան տակ հնարուած պատրաստարանութիւններով

կերկարէր ձմրան այդ արդէն երկար գիւնդունան ժամերը: Բայց հետզհետէ տաղտուն և քունը կը հրամայէին բոլորին, վերջ տալ այլեւս բնադրօտիկ դարձող երկարաբանութեանը մեր աշուղին, երթալ որոնալու համար պատահած չարապուշակ զէպքին վրայ:

1890ի ձմեռը ահաւոր էր Հայակիւիկոյ լեռներուն մէջ: Լման քառասուն օր ձիւն ու ձմեռ, բուք ու բորան պատեր էին ամբողջ սարերը: Ո՛րեւ իօպէք, որ առանց ծափի ու նուալի ալ կը պարէր, այս անգամ ասանակոտոր կատուած, իր կրանթիթեայ կողերը կը մտրակէր ոռնացող քամիի խարազանով, մահամբռ առիւծի մը խուլ մոնչիւնով մոլեղին: Դաշտեր ու ձորեր կարծես տափակ ու հարթ անհունութիւն մը դարձած, փոսեր ու հովիտներ ձիւնով լցեալուած՝ մէկ անդ ու անդաստան կաղած էին: Մեր լեռներու խնթ պալսրըցան՝ իր առջեւն խօյաբար խոյս տուող ձիւնի ամպրոպներն ու փոշիացած սիւները աջ ու ձախ պտտցնելէ վերջ՝ կը բերէր լցնելու հովիտներու եւ ծործորներու գիւրկը:

Ահաւոր էր այդ ձմեռուան ձիւնը ու մերիկը անդադրուած:

Եղիոյ՝ գիւղիս այդքան տարուան հովիւը՝ այս անգամ սոսկացեր էր խիւ պախրըցայէն եւ զժնէ բուքն ձիւնափար, յաղթահարուած՝ իր զէմքն ու մերկ կուրծքը ապտակող՝ կապարի պէս ծանր հարուածներէն բորանին, նախիրն առած՝ ի՞նչ էր Դրախտիքի իր ձմեռոցէն եւ եկեր կծկուէր էին՝ նախիրին հետ՝ գիւղիս տուներուն պատերուն տակ՝ մասնաւորաբար յարմարցուած մարազի մը մէջ: Եղիոյ՝ օրուկան 18 ժամ կը դիտէր այս կատաղութեան ըմբարդութիւնը, զոր զօւարթ թէ կրնար վերջիւնը որ ուրիշ տարիներ պատահած ըլլային: Ան՝ իր սահմանափակ մտածելակերպով՝ աւելի կը շուարէր, երբ կը խորհէր մանաւանդ որ, քանի մը ամիս առաջ, տաք արեւ մը կար այս լեռներուն մէջ եւ քնութիւնն ալ ա'յսքան խալաւ եղած չէր ուրիշ տուններ: Շատ ձմեռոտ տեսեր եւ լեռան մէջ անցուցեր էր, բայց ա'յս սաստիճան ամենի փոթորիկ ու վերիվայրուածներ, երբե'ք:

Ահա՛, քառասուն օրէ ի վեր ա'յս էր սան-

ձակորոյս քնութեան անմեկնելի մոլեղնութեան ուժգնութիւնը: Երբեմն ալ ձանձրացած՝ կը խորհէր որ՝ արդեօք ա՛յս էր աշխարհի վերջին դատաստանին սկզբնաւորութիւնը...:

Այդ զիւր շատ կատաղի էր պախըքցան. երբ պատուաններէ կախուելով եւ սողոսկելով կը կրցած էին Գէօյի, քենց տան մէջ հաւաքուիլ՝ դրացիներ եւ աղակաւաններ եւ խօսք կ'ընէին ա'լ կարդիյու տղան, քանի որ Գէօյիւք՝ արդէն կտրիւ մին էր զիւղին մէջ 13ին ոտնակոխած:

— Շա՛տ է պիլի, մէ'կ տարիէն, Եւա՛, գալիք աշնան կամ շատ շատ պարնան, կ'ըսէր տնոր կնքահայրը, որովհետեւ ամենէն առաջ խօսքը անորն էր:

— Է՛հ, խեղճիմ ուղղորդվ թողնո տէ՛՛ երբ ըննո թողնո, կը պատասխանէր Եւա, հրճուանքի սարսուռէ մը բռնուած:

Գիւղին շուրջը ձիւրը արդէն հասեր էր երեք մեթր խորութեան եւ շատոնց տուն տեղ պիտի թաղուէին անողոք սպիտակին տակ, եթէ խելք չընէին եւ օրը օրին չմաքէին փողոցներն ու ուսամուտները, դռներն ու անցուղարձըր գոցել սպառնացող ձիւնադէղերը:

Ամէն օր՝ շրջակայ սեպտեմե ժայռերու կատարներէն գլորող կ'իջիկ նման փոքր ձիւնադուղեր, անսամ թափին տակ ոլորուելով, չեղջայեղ ձիւներու վրայէն թաւալելու ատեն՝ ահպիւ ձիւնաբլուրներ կը դառնային, որոնք ծեռուտ ափափայլի հարթացած կողերէն գահալէժ կ'իջնէին մինչեւ սահմանները մեր գիւղին, ճամբուն վրայ արմատախիլ քշելով հակալ եղեւիններ եւ կաղամախներ հաստաբուն՝ ուրոնք մոլիպին վայրէջքի ատեն՝ խաղալիք դարձած աղաղուն տերեւներու նման կը պարէին խօսաթաւ յառաջացող ձիւնաբլուրներու վրայ, սուսուլմ եւ իրարանցում պատճառելով իրենց ապիկարութեան մէջ սմբած մարդ արարածներու:

Քառասուն օրէ ի վեր փոթորիկ, բուք ու բորան կար՝ մեր լեռներուն վրայ, բուք ու բորան անդադրում:

— Վե'րջը խեք ըլլայ, զլուխ մը չկերած գաղբէր գոնէ, կը յարէին փորձառու տարէցներ, պատուիրելով երիտասարդներու որ՝

շատ գուր չելլեն խենթի պէս. Աստուծոյ հետ կատակ չ'ըլլար, կ'ըսէին անոնք: Շատեր ալ օճախներու մէջ ճարճատող կոճերու առջեւ նստած, անլեզու երախաներով, կ'աղբսէին Աստուծոյ որ ա'լ միջըացնէ իր բարկութիւնը Կարուր մը՝ կը սկսէր դէպի գիւղը թաւալիլ, տեսք մեր սրբազան լիւններուն, շինջ ու պաշտոն երկինքը մեր սարահարթներուն, դաշտայիկը մեր սարեակներուն, խոխոջը մեր զուլալ ջուրերուն եւ խնկարոյր հոտը մեր արօրներուն տակի ճեղքուող հողաբուններուն, որոնց կարօտով կը մաշէր առհասարակ զիւղիս ամէն տարիքի երկսեռ ժողովուրդը:

Բայց դաժան էր քամին եւ անողոք էր Աստուած: Շարաթ իրիկուն մը, մին ահաւոր օրերէն, փոթորիկը ահեղամոռնչ, աննախընթաց մոլեղնութիւն մը ստացեր էր: Լեռնէն փրթող ձիւնադէղեր անսամ կը յառաջանային ամէն ուղղութեամբ: Անոնցմէ վիթխարի ձիւնաբլուր մը՝ կը սկսէր դէպի գիւղը թաւալիլ. աջէն, ձախէն իր վրայ կախուած հսկայ ծառերու հետ՝ անճոռնի գանգուած մը կաղմելով: Այդ ամէնէ ձիւնալեռը երախաբաց գաղանի մը կատաղութեամբ կուգայ, կը մտնէ գիւղ, կործանելու համար հոն չէն տուններէն քանիներ, զոհեր եւ վիրաւորներ թաղելով երդիքներու տակ: Դիւցազնական անհաւատալի ճեղքով կարելի կ'ըլլայ արկածախնդրէն շատերու կեանքը փրկել, իսկ փրատակներու տակ արդէն ինկած էին մէկէ աւելի զոհեր:

Այդ զոհերուն մէջէն էր Թրվանտին հայրը՝ Մկրտենց Լիւնը, որ ճղմուած էր հակայ գերանի մը տակ, իսկ ծանրօրէն վիրաւորուած էր Թրվանտ, նշանուած աղջիկը, որուն ալ բազուկը ջարջախուած եւ գլուխը քանի՛ տեղերէ ճճուած էր...:

Դատն էր գոյժը գիւղիս մէջ...: Տասնեակ մը տարիներէ ի վեր նշանուած աղջիկը՝ Թըրվանտ՝ երկար տարիներ երկու սիրող բնատախիքներու եւ զոյգ ճնողներու գուրգուրանքին տակ հասակ առնող լեռան այդ քեքոյճ ծաղիկը... Հաճուած էր եւ դատապարտուած առնուպի խեղանդամ, թեւատ մնալու: Այսքան յուսահատական էր անոր վիճակը: Ահաւելի էր ճախատապիւրը:

Ձիւնն ու մծեռը, անցքերու եւ ճամբաներու

գոցուած ըլլալը պատճառ եղան որ՝ հարկ եղած դարմանումը չտրուի տարաբախտ աղբիւր-կան, չարքիքի փոքրագոյնով փրկուելու համար: Կիսատ պատու եւ գեղջկական զեղերէ վերջ, հարկ եղաւ Խ... քաղաքի մէջ ամբողջութեամբ կտրել թրվանտի ջախջախուած թիւը:

Դատն էր ալ թրվանտին կենսը: Հօրմէն որբացած, տեղաճանաչուտ ու յուսաճանաչուտ... Ալ աւելի դատն էր անոր այրիացած մօր սիրտը, երբ ա՛յսքան տարիներու տառապապին աշխատանքներէ վերջ՝ իր սիրական ամուսինը չէր կրցած տեսնել աղջկան գլխուն նարտոր: Բայց ա՛յդ էր միայն անոր վիշտը...:

Ալ աւելի դառնացաւ թրվանտի մօր հոգին, երբ հետզհետէ նշմարեց որ, աղէտէն վերջ՝ օրէ օր կը ցանցաւնար խնամի Եւայի այցելութիւնը:

— Ինկողին բարեկամը ո՞վ է որ... կը մուտար ան:

Բայց երկու խնամիներու սիրալիբ յարաբերութիւնները իրապէս կը ցրտանային եւ պաշտօնապէս գոնէ երեւոյթները փրկելու հանդամանքէն ալ հեռու կը մնային:

Օր մըն ալ՝ խօսք եղաւ գիւղին մէջ — ա՛խ, այդ Ի՛նչ ա՛նաւոր օր էր — տարածալնուեցաւ մեր գիւղին մէջ, որ իր դիտակցութեան տարիքը ոտնակոխող Գէօյիւզ, չէր ուղիւր հաշմանդամ աղջկան մը հետ ամուսնանալ եւ միշտ վէճ կար մօրն ու զաւկին միջեւ...:

Աննախորթաց էր այս դէպքը: Եւ թրվանտին համար՝ ճակատագրին համակերպել կը մնար հմայն:

Դժբախտ այրին՝ թրվանտին մայրը՝ չլսածի զարեւելով չըման ընող չլուկները եւ զուր ճշմարտութիւններ» նկատելով այդ բոլորը — որովհետեւ ջերմապէս կը փախաբէր որ՝ այդպէս ըլլար —, խորթացած յարաբերութիւններու տացնելու եւ չարախօսները ըմբերանելու համար, խորհեցաւ հրաւել մը, ինճոյք մը ռարբել, խնամի Եւայի եւ փեսայ Գէօյիւզի համար, որ արդէն պոյն ու պօսը առած կը չըջնէր գիւղին մէջ, մատով ցոյց տրուելիք պարմանի մը դառնալով բոլորի աչքին:

Բայց՝ հրաւելը... մերժուած էր խնամի Եւայի կողմէ. մերժուած էր սառնօրէն... հաս-

տատելով բոլոր լսուած ու չլսուած ճշմարտութիւնները: Սոսկալի էր հարուածը... ընկճող ու անդիթ:

×

Երեք երկար տարիներ, Գէօյիւզի եւ թրվանտի ընտանիքները իրարու հանդէպ անտարբեր եւ երբեմն ալ թշնամական օրեր անցուցնէին, նշաւակ ըլլալով գիւղին ընդարձակ բաժրասանքին: Գիւղին բարոյական օրէնքն ու նկարագիրը կը պահանջէր որ, ինչ որ ալ լրջալին պատահած դժբախտութիւններ, զոյր մնար նշանուած եւ օր մըն ալ դառնար ամուսնացած ամուսն:

Գէօյիւզ, այլեւս չափահաս, տեսնելով ամբողջ այս անխաղախ տրամաբանութիւնը եւ անաչառ վճիռը, որ վերաքննութիւն չունէր, խորհեցաւ հեռանալ գիւղէն եւ գործով մը զրադել, որով կարելի ըլլար յաճախ բացակայի եւ ազատ ըլլալ իր վրայ յառած մեղադրող աչքերէ:

Օր մըն ալ՝ Գէօյիւզի մայրը ճարահատ՝ կը ծախէր կտոր մը արտ եւ կը դառնար ջրիւի մօտէր: Գէօյիւզ սկսած էր իրբեւ ջրեպան չըրջել մօտակայ գիւղերն ու քաղաքները, ա՛խ, հագիւ քանի մը գիւղերներ անցնելով մօրը թով: Այս կերպով յաղողած էր ան՝ մասամբ հեռու մնալ ճար լեզուներու խայթոցէն:

— Որդեա՛կ, հոգի՛ս, զաւա՛կս, կեանքս ու աչքերուս լո՛յսը, չեմ կրնար գիշերներս յուսնել առանց քեզ, արցունքը կուրցուց աչքերս: Զգէ՛՛ աչք անչա՛ արհեստը օտարացնող, եւ եկուր թովս մնացիք, հերկենք, ցանենք եւ ուտենք ինչ որ կուտայ մեզ Աստուած: Կամաց կամաց, տարիներու հոլովումով, ամէն ինչ կը մոռցուի եւ մեղադրող բերաններ կը լռեն հարկաւ. մնացիք հոս... ա՛լ մի հեռանար ինձմէ, կը յարէր գիւղեր մը անոր մայրը պաւոր, կրկնապէս թաթաւուն սեւերու մէջ:

— Ա՛խ, մայրի՛կ, կը պատասխանէր Գէօյիւզ, կարելի՛ չէ ինձ ապրիլ հոս, նշաւակ հանուրի կշտմաքնէին. չեմ կրնար հաշտուիլ բախտի հետ եւ հանդուրժել վրաս թարթուած դատապարտող ակնարկներուն: Ներէ՛՛ ինձ, մա՛յր, ներէ՛՛, այս ակամայ թափառումներու համար: Դո՛ւն ես միշտ, ինչպէս մինչեւ այսօր, իմ պաշտումիս առարկան: Ասկէ՛ վերջ, գիտ-

ցի՛ր, մա՛յր, որ ես միայն քե՛զ համար է որ
կե՛սպրիմ: Վստա՛հ եղի՛ր, մա՛յր իմ պաշտելի,
որ եթէ չըլլայի՛ր դու, ես վաղուց մերժե՛ր էի
այս տաժանելի կեանքը... խալխի՛ն ամօթով
բռնաւոր...: Հետեւաբար, մի՛, մի՛ նեղեր դիս
ասկէ աւելի:

Հեղեղանման արցունքը երկուքին ալ աշ-
տերէն կը վաղէր անդադար: Դուրսը՝ լուսնա-
կին տակ իր ծծկերը կորսնցնող Ղուլան — Եւայի
սիրուն կովը — տիրօրէն կը բառաչէր...
մո՛ւ, մո՛ւ, գիշերուան մութին մէջ լեռնէ լեռ
պտտցնելով իր ողբին արձագանգը զթաշարժ:

Քանի մը օր վերջ, մեկնած էր Գէօրգիզ
գիւղէս, սեկած էր վերջնապատկապէս, արշա-
լայիսն հետ, իր կեանքի արշարային, որ հետ
տանելով տարաբախտ մօրն ալ օրն ու արշա-
լոյսը: Ամիս մը վերջ՝ նամակ մը կը ստանար
մայրի, բժարի մը հետ: Ծրարը՝ դրամի գու-
մար մըն էր, իսկ նամակը կը յայտնէր որ,
զոգուած այս անկրելի կեանք — տանջանքէն,
Գէօրգիզ քաղուած էր աշխարհիկ կեանքէն եւ
մեկուսացած Հայակիլիկիոյ վանքերէն մին,
իբր դժնապան կամ աւելածու: Կը խոտաւար
միշտ հաւատարիմ մնալ իր մօր, երբե՛ք չմոռ-
նալ իր որդիական պարտքերը, ո՛րքան ատեն
որ կ'սարէր...: Կը յայտնէր ասկէ զատ որ
ջորին ծախք էր արդէն եւ դրամը կը զրկէր
մօրը, յարելով. «Աստուծոյ կը յանձնեմ քեզ
ընկերովի մշակէ արտը, այս տասը ոսկիով ալ
արջառնքս դնէ՛, հաղկից եղիր աղայիմ հետ եւ
ապրէ...»:

Տեսակ մը մնաս-բարովի, հրաժեշտի տո-
ղբեր էին անոնք, որոնց բովանդակութիւնը՝
այրի եւ սղաւոր մօր արդէն իսկ արնոտ սրտի
խոցերը կը փնտկտէր, անոնց սպինները կը
ճանկոտէր:

Եօթը տարի անցած էր անոր գիւղէս հեռա-
նալէն ի վեր եւ ամէն տարի քանի մը երկտո-
ղով երբեմն պղտիկ նուէրով մը կը մխիթարէր
Գէօրգիզ իր մայրը:

1895ին, երբ ամբողջ բռնակիլիկիան պա-
շարուան էր թրքական բանակներով, երբ
գիւղերն ու շէնքերը կործանաւ ծեւ հրկիզուած
էին բարբարոս պաշը-պօզուհներու միջոցով,

այդ ամբողջ տարին նամակ չստացաւ Եւա,
քանի որ արտաքին աշխարհի հետ կտրուած էր
ամէն յարաբերութիւն: Բայց բռնակալութեան
պարտութենէն վերջ, երբ գիւղիս ժողովուրդը
դարձած էր իր կիսաւեր բոյները, Գէօրգիզ
կրկին զրկե՛ր էր նամակ. ինչովո՞ւ որանցեալ
տարի չէր համարձակած թղթակցել, քանի որ,
դիտէր թէ ամբողջ լեռան գիւղացիները ապաս-
տանած էին Զէյթուն, միասնաբար մղելու հա-
մար պայքարը, բռնակալ Թուրքին դէմ:

Եօթը տարի անցեր էր այսպէս, Օր մըն
ալ՝ Կաղանդի շարժում, Եւա կրկին ծրար մը
կը ստանար, ուր կը գտնէր երկու ոսկի եւ կտոր
մը սեւ լաթ, ա՛լ աւելի սեւերու մէջ պարուրե-
լու համար դժբախտ մայրը սիրակաբօտ: Ծրա-
րին մէջէն երկտող մըն ալ ելած էր, ուր Գէօ-
րգիքի ծանօթները կը գրէին թէ՛ ան եկած օրէն
ի վեր ի վեր երբե՛ք չէր խնդացած, օրէ օր կը
հիւծէր ու կը մաշէր, թէ՛ վերջերս բոլորովին
մեկամաղձոտ էր դարձած, երբեմն ալ կը լի-
շէր որ՝ մօրը քով պիտի դաւնար: Այդ նպա-
տակին համար քիչ մը դրամ եւ նուէր մըն ալ
ճարե՛ր... միշտ մօրը տրուելու նպատակով:
Կը յարէին անոնք թէ՛ յաճախ մարդոցմէ հե-
ռու փախելով կուլար ու կուլար ան դառնո-
րէն...: Եւ օր մըն ալ՝ զինքը դաւեր էին վան-
քին պարիսպին ստորեւ, կարկամած ձեռու-
ները կրծքին վրայ, մազի հիւսկէն մը ափին
մէջ... զոր «Թրվանտ անունով մէկը» զրկե՛ր
էր անոր... այդ կողմերը ըննալէր (մշակ) գա-
ցող հայ տղու մը միջոցով... ինչ որ հա-
կացուած էր, Գէօրգիքի Էքքէրիին ներսի դպրա-
նէն ելլող նամակի մը պարունակութենէն: Ա-
նոնք կը խորհէին որ՝ գաղտնիք մը կամ չպա-
տահանուած սէր մը կար այս տարաբախտ
տղուն պարագային մէջ... ինչ որ անհասկա-
նալի մնացեր էր վանքին մէջ գտնուողներուն
համար:

Այսպէս կը վերջանար կեանքը՝ գիւղիս
տարաբախտ պէշիք-էրթմէներէն մէկուն, կրկ-
նապատիկ սուգ ու շիւանի մէջ թաղելով՝ կա-
նա՛նջ օրերէն շարաբախտ մայր մը սղաւոր:

Եւ կուլար այրին Եւա, կրկին այրիացած,
կուլար կոցով մը անմխիթար...

Հալէպ

ՌԵՏՈՒՆԻ